

Практичне заняття 5. Необмежена влада та її наслідки у дзеркалі драм В.Шекспіра. (2 години)

План

1. Розуміння образу та функцій державця в ренесансу добу.
2. Монархія у Британії та формування Тюдорівського міфу.
3. «Король Лір»: добровільне зречення влади та наслідки для підданих.
4. «Макбет»: одержимість владою та принцип «мета виправдовує засоби».
5. Вплив трагедій Шекспіра на формування аксіології тогочасся.

Література:

1. Торкут Н.М. Трагічне крещендо Шекспірової музи. *Шекспір В. Трагедії*. Харків: Фоліо, 2004. С. 33-38.
2. Introductory: Shakespearean Poetry and Politics. *Shakespeare as Political Thinker/* edited by John Alvis and Thomas G. West, Carolina Academic Press, 1981, P. 3-26. URL: <https://www.enotes.com/topics/william-shakespeare/critical-essays/politics-and-power>
3. Kiernan Ryan. Sovereignty and subversion in *King Lear*. URL : <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/sovereignty-and-subversion-in-king-lear>.
4. Greenblatt S. Shakespeare and the Uses of Power. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2007/04/12/shakespeare-and-the-uses-of-power/>
5. Політична думка в епоху Відродження. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2955.html>
6. Мак'явеллі Н. Державець. *Н. Мак'явеллі. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді .* Харків: Фоліо, 2007. С. 415-488. URL: <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhavets.pdf>
7. Король Лір [Кінофільм]/ реж. Ричард Ейр; у ролях: Ентоні Хопкінс, Емма Томпсон, Кристофер Екклстон, Тобайас Мензіс, Ендрю Скотт; Playground Television UK Ltd. – Фільм вийшов на екрани у 2018 р.
8. Шекспір В. Король Лір [Пер. М. Рильського]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1240>
9. Макбет. [Кінофільм]/ реж. Джастін Курзель; у ролях: Майкл Фассбендер, Маріон Котийяр, Педді Консидайн, Шон Харріс, Джек Рейнор; See-Saw Films, DMC Film. –Фільм вийшов на екрани у 2015 р.
10. Шекспір В. Макбет [Пер. Б. Тена]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1261>

ЗАВДАННЯ

Готуючись до семінару, необхідно:

- **ознайомитися з науковими працями**, присвяченими висвітленню відповідних питань (див. джерела зі списку літератури № 1-5) та **підготуватися** до усного опитування;
- **вивчити** специфіку ренесансного ставлення до державця (за Н.Мак'явеллі) (**додаток А**) та **виписати** основні характеристики державця;
- **прослухати** інтерв'ю відомого ренесансознавця С. Грінблатта та підготуватися до відповіді на питання щодо тиранії у драмах В.Шекспіра (**Додаток Б**).
- **прочитати** текст трагедії «Король Лір» В.Шекспіра або **переглянути** кіноверсію трагедії (режисер Р.Ейр) та виконати наступні завдання (див. **додаток В**) – група 1;
- **прочитати** текст трагедії «Макбет» В.Шекспіра або **переглянути** кіноверсію трагедії (режисер Д.Курзель) та виконати наступні завдання (див. **додаток Г**) – група 2;
- **підготувати** інформацію про конкретного державця з драм Шекспіра за запропонованою схемою (див. **додаток Д**).
- **написати** міні-твір на тему «Взаємовплив політики й аксіології ренесансної доби» та **підготуватися** до презентації власної точки зору з цього питання на занятті.

Додаток А.

Прочитайте уривки із твору Мак'явеллі Н. «Державець» (Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді; Худож.-ілюстратор І.І. Яхін; Худож.- оформлювачі Б. П. Бублик, В. А. Мурликін. — Харків: Фоліо, 2007. С. 415-488. URL: <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhavets.pdf>) та підготуйте короткий перелік позитивних/ негативних рис правителя:

Взагалі треба з'ясувати, що людей слід або жалувати або винищувати, оскільки вони мстяться за легкі кривди, а за важкі мститися не можуть, тому кривда, яка завдається людині, має бути така, щоб уже не боятися її помсти.

Посполиті люди, які завдяки фортуні стають державцями, підносяться легко, але утримуються при владі на превелику силу. На шляху для них нема труднощів, вони летять мов на крилах, але всі перешкоди з'являються, коли вони вже досягли мети.

Проте володар — і це найголовніше — повинен уживатися зі своїми підданцями так, щоб його не змушували змінюватися ніякі випадкові обставини — нещасливі чи щасливі. Адже коли така необхідність настане в дні невдач, то

зло вже буде невчасне, а добро твоє виявиться марним, бо його вважатимуть зробленим як вимушений захід, і не буде тобі за нього ніякої подяки.

Отож Державець не повинен мати іншої мети, іншої думки, ніякої справи, яка стала б його ремеслом, окрім війни, її порядків і правил, бо це — єдине ремесло, гідне властителя. В ньому така сила, яка не тільки тримає біля керма тих, хто народився монархом, але нерідко підносить на трон простих людей. І навпаки, можна бачити, що коли монархи думають більше про життєві утіхи, ніж про зброю, вони позбуваються своїх володінь. Головна причина втрати ними держави — нехтування військового ремесла, а умова приходу до влади — мистецтво в цій справі.

Державець, окрім турботи про те, щоб його люди були в порядку й добре навчені, має постійно бувати на полюванні, привчати в такий спосіб тіло до труднощів і водночас пізнавати природу місцевості, приглядатися, де височіють гори, сходяться долини, лежать рівнини, знати властивості річок і боліт і ставитися до цього з якнайбільшою увагою.

Щодо розумових вправ, то Державець повинен читати історію й зосереджуватися в ній на діяннях великих мужів, розглядати їхні вчинки на війні, вивчати причини їхніх перемог і поразок, щоб не допуститися помилок одних і наслідувати приклад інших; найважливіше йому чинити, як уже чинив колись той або той видатний муж, який брав за взірець когось із славних і звеличених в історії, чиє життя і подвиги завжди були у нього перед очима.

Багато хто понавигадував республіки і князівства, зроду не бачені і про які насправді нічого не було відомо. Але така велика відстань від того, як ми живемо, до того, як треба жити, що людина, яка забуває, що робиться задля того, що треба робити, швидше готує собі загибель, ніж порятунок. Адже той, хто хотів би завжди сповідувати віру в добро, неминуче загине серед такої маси людей, чужих добру. Тому Державцеві, щоб утриматися, необхідно навчитися

вміння бути недоброчесним і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби.

Всякий, я знаю, погодиться, що було б справжнім скарбом, якби знайшовся Державець, який з усіх названих прикмет мав би лише ті, які вважаються хорошими. Та оскільки неможливо ні мати їх усі, ні виявляти їх до решти, бо цього не дозволяють умови людського життя, то Державець має бути настільки мудрий, щоб умів не дати себе зганьбити тими вадами, через які міг би втратити владу, і стерегтися, як може, перед іншими; якщо ж він не в змозі цього зробити, то може дати собі волю без особливих вагань. Нарешті, хай він не боїться стягнути на себе ганьбу за ті хиби, без яких важко врятувати державу; адже якщо вникнути як слід у все, то знайдеться щось, що здається чесною, але вірність їй була б загибеллю для Державця; знайдеться інше, що здається вадою, але, дотримуючись її, Державець прийде до безпеки й успіху.

Отож я почну з перших названих вище прикмет і скажу, як добре було б здобути славу щедрого. Одначе щедрість, виявлена так, що вона за тобою визнається, тобі зашкодить, бо якщо вона робитиметься зі справжньою чесною і як треба, то про неї не дізнаються і тебе не облишить лиха слава скупаря. Тому, якщо хочеш зберегти серед людей ім'я щедрого, тоді треба не занехати нічого, щоб жити пишно і бучно, і то настільки, що такий Державець завжди витратить на такі справи всі свої кошти і, зрештою, якщо захоче зберегти славу щедрості, муситиме визискувати народ, здирати податки і йти на все, що можна, аби лиш добути грошей. Це потроху зробить його ненависним для підданців, і оскільки він збідніє, то ніхто його не шануватиме; з такою щедрістю, скривдивши багатьох, обдарувавши лише кількох, він дошкульно відчує першу ж скруту і загине від найменшої небезпеки; якщо ж він це зрозуміє і захоче зупинитися, то зараз же наразиться на звинувачення в скнарості. Тим-то, якщо Державець не може, не шкодячи собі, так виявити цю чесноту щедрості, щоби про неї знали, то, якщо він розсудливий, не треба йому боятися прізвиська скнари, — адже з часом його завжди вважатимуть

щедрішим, коли побачать, що завдяки його ошадливості йому вистачає наявних прибутків; що він може захищатися від тих, хто воює з ним, і йти в походи, не обтяжуючи народ. Отож він буде щедрим для всіх, у кого нічого не забирає, а таких переважна більшість, а скупим для тих, кому не дає, себто для небагатьох.

Отож Державцеві, щоб не руйнувати своїх підданців, щоб мати змогу захищати себе, не стати бідним і зневаженим, не бути змушеним зробитися хижим, слід дуже мало зважати на прізвисько скупаря, бо це одна з тих вад, завдяки якій він царює. І якщо хтось скаже: Цезар досяг вищої влади щедрістю, і багато інших дійшли до верховин, оскільки були і мали славу щедрих, то я на це відповім: або ти уже Державець, або ще тільки на шляху до влади. В першому випадку щедрість шкідлива, у другому, безперечно, необхідно вважатися щедрим.

Ніщо не виснажує так як щедрість. Виявляючи її, ти втрачаєш здатність виявляти її надалі і стаєш бідним і зневажуваним або, намагаючись уникнути нуждоти, робишся хижим і ненависним. А найбільше, чого Державець має остерігатися, це викликати до себе зневагу і ненависть, а щедрість веде тебе і до того, і до того. Тим-то мудріше залишитися з іменем скупця, що хоча і стягає на тебе неславу, але не ненависть, ніж бажаючи бути названим щедрим — неминуче дістати ім'я хижака, а це — безчестя й ненависть.

Переходячи до інших прикмет, згаданих раніше, я скажу, що кожен повелитель повинен прагнути до того, щоб його вважали милостивим, а не жорстоким. Однак треба застерегти від недоречного вияву цього милосердя.

Державець не повинен боятися, що його ославлять безжальним, коли йому доведеться утримати своїх підданців у єдності і вірності. Адже, покаравши тільки кількох для прикладу, він буде милостивіший за тих, хто своєю надмірною поблажливістю попускає розвинутися безладдю, яке породжує убивства чи грабунки: це звичайно потрясає цілу громаду, а кари, накладені

Державцем, падають на окрему людину. З усіх властителів новому Державцеві найважче за інших уникнути славу жорстокого, оскільки нові держави оточені небезпеками.

Все ж Державець має бути обачним у своїй довірливості і вчинках, не лякатися себе самого і діяти неквапливо, з мудрістю і людяністю, щоб зайва довірливість не призвела до необережності, а надто велика підозріливість не зробила його нестерпним. Звідси виникла суперечка, що краще: щоб його любили, а не боялись, чи навпаки. Відповідають, що бажано було б і те, і те. Але оскільки поєднати це важко, то куди краще навіювати страх, ніж бути любимим, якщо вже без чогось одного довелося б обійтися. Адже про людей загалом можна сказати, що вони невдячні, непостійні, лицемірні, боягузливі перед небезпекою, жадібні до наживи. Поки їм робиш добро, вони всі твої, пропонують тобі свою кров, майно, життя, дітей, все це доти, доки потреба далека, як я уже сказав, але тільки-но вона починає наближатися, люди вчиняють бунт. Державець, який повністю покладається на їхні слова, вважаючи непотрібними інші заходи, пропаде. Річ у тім, що дружба, здобута грішми, а не величчю й шляхетністю душі, хоч і купується, але насправді її нема, і коли настане час, на неї розраховувати годі; при цьому люди менше бояться образити людину, яка викликала любов, ніж того, хто діяв страхом. Адже любов тримається узами вдячності, але оскільки люди лихі, то ці узи рвуться при всякій слушній для них нагоді.

Страх же ґрунтується на боязні перед карою; він не полишає тебе ніколи.

Однак Державець повинен навіювати страх таким чином, щоб коли й не заслужити любові, то уникнути ненависті, бо цілком можливо страхати і водночас не стати ненависним. Він завжди цього доб'ється, якщо не займе ні майна громадян і підданців, ні дружин їхніх. Коли доведеться все-таки пролити чиюсь кров, це треба робити, маючи для цього достатнє виправдання і явну

причину, але більше треба утримуватися від чужого майна, бо люди скорше забудуть батькову смерть, ніж утрату спадщини.

Крім того, привід забрати майно завжди підвернеться, і той, хто починає жити грабунком, завжди знайде привід захопити чуже; навпаки, нагоди пролити кров куди рідші і трапляються не так швидко.

Коли ж Державець виступає з військом і під його рукою багато вояків, тоді, безумовно, треба не бентежитися славою жорстокого, бо без цього в війську зроду не буде ні єдності, ні готовності до дії.

Повертаючись до того, що треба Державцеві, щоб його любили або боялись, я роблю такий висновок: оскільки люди люблять, коли це їм до вподоби, а бояться по волі властителя, то мудрий Державець повинен спиратися на те, що залежить від нього, а не на те, що залежить від інших. Треба тільки, як я вже казав, зуміти уникнути людської ненависті.

Кожен розуміє, як похвально для володаря виконувати дане слово і жити правдою, а не лукавством. Одначе, як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті владарі, котрі не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити простаків і, зрештою, подужали тих, хто покладався на чесність. Отож треба знати, що боротися можна двома способами: з допомогою законів і з допомогою сили.

Перший спосіб притаманний людині, другий — звірам. Та оскільки першого не завжди достатньо, доводиться вдаватися до другого. Тому владареві необхідно навчитися бути не лише людиною, а й звіром.

Оскільки владар змушений добре наслідувати звіра, він повинен взяти за приклад лиса й лева: перший беззахисний проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків. Покладатися лише на одну лев'ячу силу, значить, нічого не

розуміти. Отже, розумний правитель не може і не повинен бути вірним даному слову, якщо така вірність повертається проти нього і якщо вже немає тих причин, що змусили його дати обіцянку. Звісно, така засада нікуди б не годилася, якби всі люди були добрі, та оскільки вони лихі і не встоять на слові, даному тобі, то й тобі нема чого справджувати слово, дане їм. У владаря завжди знайдуться законні причини для виправдання.

Щоб показати, скільки угод про замирення, скільки обіцянок стали через віроломство владарів непотрібними папірцями, порожнім звуком, за прикладом не треба далеко ходити. Хто спритніше за інших зумів діяти по-лисячому, той і виграв. Одначе треба навчитися добре приховувати в собі лиса, бути великим вдавальником і лицеміром: адже люди такі простодушні, такі недалекі в своїх нетерплячих домаганнях, що ошуканець завжди знайде того, кого можна ошукати.

Отже, владареві зовсім не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має. Більше того, я наважуся навіть сказати, що коли він має ці чесноти і завжди згідно з ними чинить, то це небезпечно, і що завжди краще тільки вдавати, ніби ти їх маєш. Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки. Дуже важливо зрозуміти ось що: владар, а надто новий владар, не може керуватися всіма тими чеснотами, які створюють у людей добру славу, бо для збереження влади часто буває необхідно діяти не так, як велить вірність, милосердя, людяність, релігія. Нарешті, він повинен бути завжди готовим повернутися туди, куди віє вітер і хиляться терези удачі, не перестаючи, як я вже казав, по змозі робити добро, але вмючи вдатися, якщо це необхідно, до зла.

Отож владар має особливо стерегтися сказати хоч одне слово, яке б суперечило п'яти названим вище чеснотам, щоб, слухаючи його і дивлячись на

нього, завжди здавалося, ніби владар — весь благочестя, вірність, людяність, щирість, побожність. Видимість цієї останньої чесноти найважливіша.

Люди взагалі судять більше на око, ніж на дотик. Дивитися може всякий, а торкатися — лише декотрі. Кожен бачить тебе так, як ти йому здаєшся, тільки декотрі можуть відчувати, який ти насправді, і ці декотрі навряд щоб виступили проти думки більшості, підпертої могутністю влади. Зрештою, про діла всіх людей і найбільше — владарів, якщо владарі тільки підсудні, судять з успіхів. Владареві досить лише дбати про перемогу і про державну безпеку — засоби завжди здадуться всім чесними і похвальними, бо юрбі важливий тільки успіх. Світ простацький, і це видно лише тоді, коли юрбі нема на кого спертися. Один сучасний владар, чийого імені краще не називати, завжди проповідує тільки мир і чесність, хоч насправді він їм заклятий ворог. Аби він зберігав мир і чесність, то не раз уже позбувся б і слави, і трону. Владар, повторюючи ще раз, повинен намагатися уникати всього, що викликало б до нього загальну ненависть і зневагу. Виконуючи це правило, владар завжди буде на висоті і йому тоді не страшні ніякі інші докори. Найбільше владаря починають ненавидіти тоді, коли він зазіхає на майно і жінок своїх підданців.

Це треба пам'ятати. Доки в народі не віднімають ні майна, ні честі, доти він спокійний. Доводиться тільки боротися з небагатьма честолюбцями, яких можна легко приборкати тим чи іншим способом. Владаря зневажають тоді, коли він має славу непостійної, легковажної, зніженої, слабодухої, нерішучої людини. Цих вад владар повинен остерігатися, як підводного каміння, намагаючись показати в своїх діях велич і мужність, розважливість і твердість. У стосунках зі своїми підданцями бажано, щоб його присуд завжди був непохитний і щоб усі знали, що його годі комусь ошукати чи перехитрувати.

Владар, що викликає таку думку про себе, завжди буде у великій пошані, а проти того, хто в пошані, важко учинити змову і важко його розбити, якщо знають, що він видатний муж і великий авторитет для людей. Річ у тім, що владареві можуть загрожувати дві небезпеки: одна, внутрішня, з боку підданців,

а друга, зовнішня, від чужоземних можновладців. Від другої захищаються з допомогою доброго війська і добрих союзників. Якщо є добре військо, завжди знайдуться й добрі союзники, і внутрішнє становище завжди буде міцне, якщо міцне становище зовнішнє, аби лише якась змова не викликала чвар. При погіршенні зовнішніх стосунків владар завжди зуміє відбити ворожий напад, якщо він правив і жив так, як я казав, і якщо він не розгубиться при цьому.

Якщо ж немає загрози від чужинців, то треба дивитися, щоб не змовлялися таємно проти тебе твої ж таки підданці. Від цього владар може цілком уберегтися, намагаючись не викликати в людей ненависті й зневаги до себе й залагоджуючи справи так, щоб народ був задоволений ним. Останнє найголовніше, як я вже не раз про це казав. Найкраще, чим може захистити себе від змов владар, це не будити до себе загальної ненависті; адже змовники завжди вірять, що вбивство владаря порадує народ. Якщо ж вони бояться народного обурення, то навряд щоб зважилися виступити, бо сама змова пов'язана з величезною небезпекою. Як видно з історії, змов було дуже багато, та лише декотрі з них закінчилися вдало. Річ у тім, що змовник не може бути одинаком і повинен шукати серед невдоволених людей собі *спільників*. Але, розкривши душу якомусь невдоволеному, ти даєш йому змогу відзначитися, бо, виказавши тебе, він може сподіватися на всілякі блага. Бачачи з одного боку певну вигоду, а з другого сумнівну й небезпечну затію, цей спільник повинен бути вірним другом тобі або затятим ворогом владаря, щоб не зрадити тебе. Коротше кажучи, за плечима змовника немає нічого, окрім страху, підозрілості, побоювання кари, і це його зв'язує, за владарем же стоїть велич трону, закони, захист друзів і держави, і це його охороняє. До того ж, якщо владар користується повагою в народі, то важко уявити, щоб хтось наважився на змову проти нього. Адже змовник звичайно ризикує ще до здійснення свого лихого наміру, а добившись успіху, він повинен боятися народу, ворожого до нього, а від народу ніде не втечеш.

Тут треба зазначити, що ненависть породжується як добрими, так і лихими справами. Ось чому трапляється, як я вже казав, для збереження держави відходити від доброчесності. Адже якщо всі ті, хто тримає тебе при владі, — народ, солдати чи панство, — звикли до розбещеності, і тобі доводиться потурати їхнім примхам, задовольняти їх, то тоді добрі справи — вороги твої.

Ніщо не викликає такої пошани до владаря, як його великі діяння і особистий приклад рідкісних доблестей.

Так само важливо владареві давати приклад рідкісної чесноти і в справах внутрішніх

Але що найважливіше — владар повинен уміти кожним своїм вчинком створювати про себе славу, як про велику й видатну людину.

Владаря шанують ще й тоді, коли він не лукавить у своїй ворожнечі або своїй дружбі, тобто коли він відверто заявляє про своє рішення виступити проти когось на чиемусь боці. Це завжди краще, ніж дотримуватися нейтралітету; бо якщо воюють між собою два твоїх могутніх сусіди, то після перемоги одного з них тобі так чи інакше доведеться боятися переможця. В обох випадках для тебе завжди краще стати на чийсь бік і вести відкриту війну.

Якщо ти цього не зробиш, то станеш здобиччю переможця, на зловтіху переможеного, і не буде тобі ні виправдання, ні захисту, ні притулку. Адже переможцеві не потрібні друзі, які не допомагають йому в нещасті. Одвернеться від тебе й переможений, бо ти не захотів зі зброєю в руках поділити його долю.

Отож так воно й ведеться: той, хто тобі недруг, домагатиметься від тебе нейтралітету, а той, хто тобі друг, проситиме твого відкритого виступу зі

зброєю. Нерішучі владарі, щоб уникнути небезпеки в дану хвилину, найчастіше погоджуються на такий нейтралітет і переважно гинуть. Але якщо владар сміливо стане на чийсь бік і той, до кого ти прилучився, вийде переможцем, то, попри свою могутність і владу над тобою, він буде тобі зобов'язаний, і між вами запанує щира дружба. Люди не настільки підлі, щоб у цьому разі кривдити тебе, показавши приклад такої невдячності.

Нарешті, перемога ніколи не буває такою цілковитою, щоб переможець міг дозволити собі потоптати все, навіть елементарну справедливість. Якщо ж твій союзник зазнав поразки, він тебе не покине напризволяще; допоможе в міру сил, і ти, ставши його товаришем по нещастю, ще дочекаєшся кращих часів.

Коли ж ті, хто воює між собою, не такі могутні, щоб тобі боятися переможця, тим обачніше стати на чийсь бік.

Так ти зумієш повалити одного з ворогів з допомогою того, хто мав би його рятувати, аби був розумний. Після перемоги він залишиться в твоїх руках, а переможцем при твоїй підтримці він вийде неодмінно. Але владареві для нападу на інших треба остерігатися укладати спідку з дужчим за нього самого, якщо тільки, звісно, його не змушує необхідність.

Адже після перемоги ти опиняєшся в його руках, а владарі повинні по змозі уникати залежності від інших.

Владар повинен показувати себе меценатом і покровителем талантів у тому чи іншому мистецтві. Крім того, треба заохочувати своїх громадян розвивати торгівлю, сільське господарство і всякі людські ремесла, щоб ніхто не боявся множити своє добро чи відкрити нову крамницю, остерігаючись конфіскації або податків. Треба подбати й про нагороди тим, хто збирається все це робити і хто добивається так чи інакше збагачення свого міста і держави.

Нарешті, владар повинен влаштовувати свята й розваги для народу, і, оскільки кожне місто поділене на цехи та спілки, правителеві треба рахуватися з цими об'єднаннями, бувати іноді на їхніх зборах, показувати свою великодушність і щедрість, проте ніколи не забуваючи про велич свого сану, бо його не можна принижувати за жодних обставин.

Немалою справою для владаря є добір радників. Які вони в нього — добрі чи погані, — це залежить від мудрості правителя. Щоб судити про розум владаря, треба побачити його оточення. Якщо наближені діловиті й віддані, владаря можна вважати мудрим, бо він зумів розпізнати гідних помічників і прихилити їх до себе. Але якщо вони не такі, то владар зразу падає в наших очах, бо найбільшої помилки він допустився саме в цьому доборі.

Адже є люди трьох складів розуму: один доходить до всього сам, другий — за допомогою інших, а третій не досягне істини ні сам, ні з чиеюсь допомогою. Першу людину можна назвати мудрою, другу розумною, а третю недалекою.

І якщо владар здатний розпізнати в чийхось словах і вчинках добро чи зло, то хоч йому бракує гострого розуму, але він відрізнити добрі діла міністра від поганих; знаючи, що його похвалять за одні і лаятимуть за інші, радник не пробуватиме ошукувати свого повелителя і поводитиметься чесно. Для перевірки міністра є один непомильний спосіб: якщо ти побачиш, що радник більше думає про себе, ніж про тебе, і в усіх справах шукає власної користі, то з такої людини ніколи не вийде доброго міністра, ти не можеш на неї покластися.

Той, кого ти ставиш при кермі, повинен завжди думати не про себе, а про владаря і не сміє навіть згадувати при ньому про якісь інші справи, окрім державних. Своєю чергою, і владар для заохочення радника повинен турбуватися про нього, виявляти йому пошану, озолотити його, прихилити до

себе, поділяючи з ним і честь, і відповідальність, щоб радник бачив свою цілковиту залежність од владаря і щоб великі почесті й велике багатство не викликали в нього прагнення ще більших почестей і багатства, а висока посада змушувала його боятися змін. Отож, якщо міністри і владарі поведуться так, вони можуть довіряти один одному, а якщо справа стоїть інакше, тоді не буде добра ні для того, ні для того.

Хочу нагадати про одне дуже серйозне лихо, якого владарям важко уникнути, якщо вони не мають проникливого розуму і не вміють добирати людей. Річ у тім, що при дворах повно облесників. Адже людській вдачі властиво так тішитися власними ділами і так помилятися в їхній оцінці, що важко уберегтися від цієї зарази; якщо ж хто пробує її позбутися, то виникає загроза викликати зневагу до себе. Тому від лестошів існує тільки один спосіб: домогтися того, щоб люди не боялися казати тобі правду.

Але якщо її почне тобі казати всякий, то пропаде пошана до тебе. Тому розумний владар мусить триматися золотої середини: оточивши себе мудрецами, дозволити говорити правду в вічі самим їм, та й то лише про справи, які його цікавлять. Цікавитися ж думкою своїх радників треба про кожну справу, а вже ухвалювати рішення необхідно самому.

Поводитися з цими радниками, — чи ти збираєш їх гуртом, чи викликаєш поодиноці, — слід таким чином: хай вони знають, що чим вільніше говоритимуть, тим більше сподобаються владареві. Окрім них, не треба слухати нікого і завжди проводити в життя прийняту тобою постанову.

Хто чинить інакше, той або впаде жертвою облесників, або стане нерішучою людиною, приреченою вічно вагатися, яку пораду прийняти: тоді його перестають шанувати.

...владар повинен постійно звертатися за порадою, але тільки коли цього хоче він сам, а не інші. Ба більше, треба в кожного відбити охоту радити йому в

будь-чому, якщо він сам про це не попросить. Сам же владар повинен не тільки постійно запитувати радників, а й терпляче слухати правду і виявляти невдоволення тими, хто спробує правду приховати. Якщо декому здається, що владар може жити не своїм розумом, а лише завдяки добрим порадам оточення, то це, безперечно, помилка. Річ у тім, що є таке загальне неспростовне правило: владар, не наділений природною кмітливістю, не може мати добрих радників, хіба що він цілком довіриться комусь одному, хто наставляв би його в усьому і був би мудрецем. А проте хоч це річ можлива, але ненадовго, бо такий міністр скоро відняв би в нього владу. Якщо ж владар, не наділений природною кмітливістю, звернеться за порадою не до одного міністра, а до кількох, він ніколи не дістане однакових думок і сам не зуміє узгодити ці різні думки. Кожен радник гнутиме туди, куди йому вигідніше, а владар, не помічаючи цього, не зможе виправити їх. І тут, як не добирай цих радників, а вдача людська завжди схильна до лихого, якщо тільки необхідність не приведе їх до добра.

Отож звідси випливає, що саме добрі поради, хто б їх не давав, породжуються мудрістю владаря, а не мудрість владаря породжується добрими порадами.

Мені добре відомо, як багато людей дотримувалися і дотримуються думки, ніби все на цьому світі направляється долею і провидінням, а ми самі з нашим розумом не тільки негодні змінити нічого, а навіть геть-то безпорадні.

Інакше кажучи, неварто надто надриватися на тій чи іншій роботі, а краще в усьому покластися на долю. Особливо ця думка укріпилася в нашу добу, коли, всупереч усякій людській передбачливості, щодня перед нашими очима робилися й робляться великі перевороти. Іноді, міркуючи про це, я теж починаю схилитися до думки цих людей.

Одначе, щоб не відкидати зовсім такого поняття, як свобода волі, можна, по-моєму, визнати тут таку істину: доля розпоряджається половиною наших учинків, але керувати другою половиною дає нам самим. Доля подібна до однієї

з тих бурхливих річок, що під час повені затоплюють долини, валять дерева й будинки, переносять землю з місця на місце. Кожен тікає від паводка, поступається його натискові, не в змозі чинити опір. І хоч усе це так, це ще не причина, щоб люди мирного часу не могли уживати запобіжних заходів, зводячи греблі й гаті, аби при новому розливі одводити воду в канал чи послабити напір невтримних і згубних валів. Так само проявляє себе й доля: вона показує свою силу там, де не зустрічає організованого опору, і повертає свої удари туди, де, як вона знає, не зведено гатей і загород, щоб стримати її.

Якщо владар цілком покладається на долю, то він гине, тільки-но доля змінюється. По-моєму, щасливий той, хто вміє пристосовуватися до обставин, так само як нещасливий той, хто не відчуває нових часів. Адже ми бачимо, що для досягнення мети, поставленої перед кожним, тобто слави й багатства, люди йдуть різними шляхами: один з оглядкою, інший з навальністю, один бере силою, інший хитрощами, один обережністю, інший нетерпінням; і кожен може добитися свого. Трапляється, з двох людей, які йдуть тою самою дорогою, один приходить до мети, а другий — ні, так само як двоє, простуючи різними шляхами, однаково здобувають успіх, хоч один ішов дуже обережно, а другий напролом. Це залежить від того, наскільки їхнє поведження відповідає чи не відповідає духові часу. Через те й стається, що двоє людей, хоч і чинять різно, досягають однієї мети, а з двох інших людей, хоч вони діють однаково, один здобуває успіх, а другий — ні. Від цього ж залежить добро чи зло: адже якщо хто править м'яко й лагідно, як велять часи й події, то його правління добре і він блаженствує, але варто часові і подіям змінитися, як він пропадає, не можучи змінити свого поведження. Нема такої розсудливої людини, щоб вона зуміла завжди пристосуватися до нових часів, оскільки не в нашій волі переробити власну вдачу, і якщо людина завжди здобувала успіх, ідучи однією дорогою, то її годі переконати звернути з неї. Ось чому обережний, коли настане час іти

напролом, не зуміє цього зробити і пропаде. Якби разом з часами й подіями могла мінятися людська вдача, то доля її залишалася б незмінною.

Додаток Б.

Прочитайте або прослухайте інтерв'ю із відомим ренесансознавцем С. Грінблаттом та зробіть нотатки щодо основних рис тиранії у творах В. Шекспіра (Greenblatt. On Shakespeare's Tyrants. <https://www.folger.edu/shakespeare-unlimited/stephen-greenblatt-tyrant>).

Додаток В (група 1)

Прочитайте текст трагедії «Король Лір» В.Шекспіра або перегляньте кіноверсію трагедії (режисер Р.Ейр) та виконайте наступні завдання:

1. Опишіть учасників подій за таблицею:

Герой	Статус	Риси персонажа	Ставлення до Ліра	Ставлення до влади
Король Лір				
Гонеріл'я				
Регана				
Корделія				
Граф Глостер				
Едмунд				
Едгар				
Граф Кент				

2. Подумайте над тим, чому Лір сам віддає владу? Чи винний він у тому, що його країну охоплює шал війни?

Додаток Г (група 2).

Прочитайте текст трагедії «Макбет» В.Шекспіра або перегляньте кіноверсію трагедії (режисер Д.Курзель) та виконайте наступні завдання:

1. Опишіть учасників подій за таблицею:

Герой	Статус	Риси персонажа	Ставлення до влади	Вчинки, які здійснюють для досягнення влади
Дункан				
Малкольм				
Макбет				
Леді Макбет				
Банко				
Макдуф				

2. Подумайте над тим, чому Макбет вірить пророцтву? Чи це було справжнє пророцтво чи диявольські козні? Які риси маккіавелістського державця притаманні Макбету?
3. Яку роль відіграє леді Макбет у гонитві за владу? Яким чином вона сприяє виникненню хаосу у країні та у особистому житті?

Додаток Д.

Укладіть резюме королів:

Група 1 – Короля Ліра та Гамлета

Група 2 – Макбета і Гамлета

За таким шаблоном:

Ім'я _____

Країна проживання _____

Сімейний стан _____

Члени родини _____

Освіта _____

Досвід управління країною _____

Мета поточної політичної діяльності _____

_____

_____

Програма політичних дій по утриманню/ отриманню влади _____

_____

_____

Стан здоров'я _____

Психо-емоційний стан _____

Особисті якості та улюблені заняття _____

Позитивні якості (за Н.Мак'явеллі) _____

Негативні якості (за Н.Мак'явеллі) _____

Резюме: тиран/не тиран

Титанічна особистість/ дрібна особистість

Звеніть увагу на божевілля у Гамлета, Короля Ліра та Макбета, яку роль відіграє божевілля у кожного з них, ставлення до них підлеглих.